

Weeshuispoortje bekent kleur

Een kleurrijke afsluiting van een woelige eeuw

door Theo van Mierlo

‘Aan de vergetelheid ontruikt. Weeshuispoortje naast gebouw Quintus krijgt opknapbeurt’, kopte het Nieuw Kamper Dagblad van 19 juni 2003. Onder de kop stond een foto van Wim IJssel, medewerker van Plenderschilders, die bezig is met het beschilderen van het fraaie weeshuispoortje aan de Vloeddijk. Na ruim een eeuw werd het beeldhouwwerk weer van kleur voorzien. Beeldhouwwerk, dat - in tegenstelling tot het muurwerk waarop het staat - al bijna vier eeuwen oud is.

Toegang tot kinderwerkhuis

Het beeldhouwwerk werd vervaardigd in 1627 voor 53 gulden door beeldhouwer Coenraet Crijnsen. In de rekening van het Werk- of Kinderhuis over de jaren 1625-1635 vinden we onder het jaar 1627 hierover de volgende post: *‘Coenraet Crijnsen van die twe beelden metten aenclave van dien, soo boven den inganc vant Werrckhuys’ f 53.0.0.*¹

Kampen kende vanaf de jaren dertig van de 16de eeuw reeds een weeshuis, dat vanaf 1587 was ondergebracht in het voormalige Cellebroedersklooster aan de Cellebroedersweg. In de jaren twintig van de 17de eeuw bestond er echter behoefte aan een werk- of kinderhuis. Mogelijk was deze behoefte mede ontstaan vanuit de gevolgen van de pestepidemie, die in Kampen gedurende de jaren 1623-1627 heerste.² Reeds in oktober 1623 stelden Schepenen en Raden aan de Gezworen Gemeente voor een armhuis op te richten. Het zou echter nog tot 1625 duren alvorens het werkhuis werkelijk werd opgericht en ondergebracht in de vrouwen vleugel van het voormalige Bregittenklooster aan de Vloeddijk.³ Vermoedelijk kan het fraaie door Crijnsen vervaardigde poortje gezien worden als de afronding van de verbouwingswerkzaamheden, die - terwijl het werkhuis al in gebruik was genomen - nog enige tijd voortduurden.⁴

Hoofddoel van de oprichting van het werkhuis was om het bedelen op straat door en het nutteloos rondwalen van jonge kinderen tegen te gaan.

Zo'n vijftig jongens en meisjes, niet per se weeskinderen, tussen de acht en achttien jaar werden er aan het spinnen en weven gezet. Een deel van de kinderen verbleef intern. In ieder geval deze kinderen, maar mogelijk ook de kinderen die 's avonds thuis verbleven, droegen herkenbare kleding. Beeldhouwer Crijnsen heeft de jongen en het meisje op zijn poortje in deze kledij weergegeven.

De voormalige kloostervleugel waarin het werkhuis was ondergebracht, kende aan de zijde van de Vloeddijk geen ingang. De toegang tot het werkhuis bevond zich vermoedelijk in de smalle noordgevel van het gebouw, te bereiken via het fraaie poortje. Deze poort bestond uit een stenen muur met centraal daarin een natuurstenen deuromlijsting. Op de muur verrees het beeldhouwwerk van Coenraet Crijnsen. Binnen een omlijsting houden een jongen en een meisje aan een koord een tekstcartouche vast. De omlijsting wordt aan weerszijden geflankeerd door voluten. Geheel links en rechts bevinden zich tegen de belendende bebouwing afsluitende klauwstukken in de vorm van dolfinen, een voor de 17de eeuw kenmerkend architectuurelement (zie ook ter weerszijden van de halsgevel van het pand Graafschap 28).

De tekst in de cartouche verwijst naar de doelstelling van het werkhuis:

*J.C.D.
My heeft de wet
Alhier geset
Dat eer en deugt
In jonge jeucht
Door arbeit vroedt
En vroom gemoet
Wert ingeplant
Tot goeden stant.
Ao. 1627*

Hoewel daarvoor in de rekening van het werkhuis geen bewijs is gevonden, mag worden aangenomen dat het beeldhouwwerk, zoals gebruikelijk in de 17de eeuw, beschilderd is geweest. Ook vanwege de verfijnde uitwerking van met name de kleding kan dit verondersteld worden. Alleen bij beschildering krijgen gedetailleerd weergegeven elementen als riempjes, biesjes, knoopjes, gespjes en schoenveters hun betekenis. Mogelijk zijn de kosten voor het beschilderen van het beeldhouwwerk, al dan niet uitbesteed door

Crijnsen, in de aan hem gegeven vergoeding inbegrepen geweest. Over de toen toegepaste kleuren is helaas niets bekend.

Ook in de bewaard gebleven rekeningen uit de 18de en 19de eeuw van het latere weeshuis zijn geen posten aangetroffen die expliciet verwijzen naar het opnieuw bij- of beschilderen van het poortje. Gezien echter de bewaard gebleven foto's van het poortje kort voor sloop in 1890, mag er van uitgegaan worden dat dit wel met regelmaat heeft plaatsgevonden. Dit zal echter steeds gebeurd zijn als onderdeel van de reguliere schilderwerkzaamheden, waarvoor wel regelmatig verzamelposten zonder nadere specificering in de rekeningen teruggevonden worden.

Het armenweeshuis

Het kinderwerkhuis was geen lang bestaan beschoren. Al in 1635 werd het weer gesloten.

In 1687 besloot het stadsbestuur echter tot de oprichting van een armenweeshuis, dat wederom in de vroegere vrouwen vleugel van het Bregittenklooster zou worden ondergebracht. Na de verbouwing, die tussen 1690 en 1693 plaats had, vonden zo'n honderd kinderen een plek in het gebouw.⁵

In 1719 vond er opnieuw een kleine verbouwing plaats. Ter herinnering aan deze verbouwing lieten de toenmalige beheerders van het weeshuis een tekstplaat boven de poortdoorgang op de bakstenen muur aanbrengen met de volgende tekst:

*Dit overoud gestigt een herberg voor de weezen
Wierd met een zwaare val gedreygd vry binnenkort
Of was misschien nu al ten gronde neergestort
Ten waar opziendren vlyt en vaandren zorg gepreezen
Hier in gansch tydig had door konst en kragt voorzien.
Men zal deez trouheid in gehuigen best bewaaren
Doort tydmerk dat men schref was zeven hondert jaren
En duizend boven het getal van negentien.
Zynde doen ter tyd provisooren de Heeren Borgem.
Iohan van der Wende en Iohannes Tollius
En buyten vaderen Roelof Egbertzen Storm
En Albert de Haan als regeerende.*

De heren waren blijkbaar nogal onder de indruk van hun werk. De tekst doet namelijk vermoeden dat slechts door hun niet aflatende inzet het

gebouw voor instorting was behoeft. In feite betrof het een relatief kleine verbouwing, waarbij enkele balken werden vernieuwd en een aantal vloeren opnieuw met plavuizen belegd. De totale kosten daarvan bedroegen 518 gulden.⁶

In de rekeningen van het weeshuis is geen post teruggevonden die verwijst naar het vervaardigen van deze tekstplaat. Zouden de heren hem uit eigen zak betaald hebben? Gezien hun betoonde verantwoordelijkheid zou dit wel voor de hand kunnen liggen. Ook de tekstplaat, of op zijn minst de tekst, zal vanaf het begin beschilderd zijn geweest. In ieder geval was de plaat blijkens foto's uit 1890, ten tijde van de sloop, licht geverfd en de tekst donker ingekleurd.

Sloop en herbouw, sloop en herbouw

In de jaren tachtig van de 19de eeuw voldeed het oude kloostergebouw niet meer aan de eisen die aan een weeshuis werden gesteld. Er bestond dan ook behoefte aan een nieuw gebouw. Na aanvankelijk te hebben overwogen op het Muntplein een weeshuis te bouwen, werd uiteindelijk toch besloten over te gaan tot sloop van het oude gebouw en nieuwbouw ter plaatse. Na een uitgeschreven prijsvraag viel de keuze op het ontwerp van de architecten en broers W. en F.C. Koch uit Zwolle. De bouw werd gegund aan F. de Herder, een eveneens uit Zwolle afkomstige aannemer.

Sloop van het gebouw had ook sloop van het oude toegangspoortje met het beeldhouwwerk van Crijnsen tot gevolg. Maar dit betekende niet dat daarmee het poortje uit het stadsbeeld zou verdwijnen. In het bestek kunnen we lezen dat van het afbraakmateriaal onder meer *'het zoogenaamde "Poortje" of wel de beelden met wapenschild, gedenkstenen en lijstwerk met kozijn en deur van den hoofdingang aan den Vloeddijk'* eigendom bleef van *'de Heeren Aanbesteders'*. Verder lezen we over het poortje in het bestek: *'Dit poortje met beelden enz. moet door den*

me het poortje uit het stadsbeeld zou verdwijnen. In het bestek kunnen we lezen dat van het afbraakmateriaal onder meer 'het zoogenaamde "Poortje" of wel de beelden met wapenschild, gedenkstenen en lijstwerk met kozijn en deur van den hoofdingang aan den Vloeddijk' eigendom bleef van 'de Heeren Aanbesteders'. Verder lezen we over het poortje in het bestek: 'Dit poortje met beelden enz. moet door den

Het door Coenraet Crijnsen in 1627 vervaardigde toegangspoortje tot het werkhuis, later weeshuis, kort voor de sloop in 1891.

(Foto: collectie Frans Walkate Archief.)

Het met fabrieksbaksteen herbouwde, maar ingekorte poortje, ca. 1925. (Foto: collectie Frans Walkate Archief.)

aannemer op een secuur fundament, en met een éénsteens aansluitenden muur geheel naar aanwijzing van den Architect worden opgesteld en afgewerkt tusschen het nieuwe Gesticht en het perceel van den Heer Belmer. De plaats daartoe is op de situatie teekening aangegeven.”

De poort met beeldhouwwerk werd niet alleen gesloopt. Het beeldhouwwerk werd ook van zijn beschildering ontdaan. De bewaard gebleven nota van de aannemer houdende de staat van het meer- en minderwerk, leert ons dat voor

‘het schoonmaken met loog van het Benth. Steenwerk en de beelden van dit poortje’ veertien gulden in rekening werd gebracht. Nog eens dertig gulden werd berekend voor ‘1 Amerikaansch greenen houten deur in het oude poortje, voor het gedeeltelijk verzwaren van het muurwerk van dit poortje, te zamen met het trekken van een afscheidingslijst’.⁸ Loog is een oplossing van natrium- en kaliumhydroxyde, waarmee geverfd hout en steen vetvrij, in feite dus verfvrij, gemaakt kon worden. Het logen van houten beelden en stenen beeldhouwwerken was een zeer gebruikelijk modeverschijnsel aan het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw, toen er een groeiende belangstelling ontstond voor pure materialen.

Omdat het nieuwe weeshuis langer was dan het oude gebouw, werd het poortje niet op de oude locatie herbouwd, maar tussen de nieuwe zijgevel en het belendende woonpand van de heer Belmer. De muur werd opgemetseld met dezelfde fabrieksbaksteen die voor het weeshuis was gebruikt. Ook werd de breedte van het poortje aan beide zijden zo’n 45 cm ingekort. Terwijl er in de oorspronkelijke situatie enige ruimte was tussen voluten en dolfijnen, bevonden deze zich na de herbouw tegen elkaar. De hoogte van de muur werd daarentegen met ruim 20 cm vergroot, waardoor de herplaatste tekstplaat uit 1719 aan de boven en onderzijde iets meer ruimte kreeg. Gezien het verschil in scherpte van de tekst, is mogelijk het rechter deel van de tekstplaat hierbij vernieuwd. In de muur werd de oorspronkelijke deuroplijsting weer opgenomen, waarin zoals we al zagen, een nieu-

we deur werd geplaatst. Op de eveneens vernieuwde geprofileerde hardstenen dekljst werden vervolgens de door Crijnsen vervaardigde en inmiddels dus van hun verflagen ontdane ornamenten geplaatst.

Al met al was het poortje weliswaar terug in het stadsbeeld; maar door het gebruik van fabrieksbaksteen, het logen van het beeldhouwwerk, het aanpassen van de breedte en het feit dat het ten opzichte van het aangrenzende woonhuis ver terug lag, had het toch veel van zijn oorspronkelijke zegingskracht verloren.

In 1954 werd het woonhuis waartegen het weeshuispoortje in 1892 was gebouwd, gesloopt ten behoeve van de bouw van de nieuwe telefooncentrale aan de Vloedijk. Dit betekende ook voor het poortje opnieuw sloop! Het bestek voor de bouw van de telefooncentrale zegt hierover: *'Kazernepoort voorzichtig slopen: afkomend natuursteen- en houtwerken op een veilige plaats opslaan en later bij herbouw der poort wederom verwerken.'*⁹ Na voltooiing van de telefooncentrale werd het poortje door bouwbedrijf Moes weer op zijn 'oorspronkelijke' plek opgebouwd. Om het historische karakter van het poortje extra te benadrukken werd hierbij nu gebruik gemaakt van handgevormde baksteen. Doordat de rooilijn van de nieuwe telefooncentrale was gewijzigd, kwam het poortje nu in een rechte lijn te staan met de gevels van beide belendende percelen. Ten opzichte van de oude situatie won het daarmee zeker aan monumentaliteit, maar de grauwheid van het beeldhouwwerk en de onleesbaarheid van de teksten bleven hun stempel op het geheel drukken.

Opnieuw kleur

Vanaf vooral de jaren zeventig van de 20ste eeuw is er sprake van een hernieuwde belangstelling voor kleur in de monumentenzorg. Bij restauraties wordt niet alleen nauwkeurig gelet op oude kleursporen, in veel gevallen wordt op basis van kleursporen en/of beschrijvingen in oude bestekken en naar voorbeelden elders ook weer kleur op gevels, natuursteen en houtwerk aangebracht. Een goed voorbeeld daarvan in Kampen is de Nieuwe Toren. Eind jaren zeventig kwam de toren, tot 'schrik' van menig Kampenaar, maar historisch volledig verantwoord, zeer kleurrijk uit de steigers.¹⁰ Ook menig natuurstenen toegang of gevelsteen waren oorspronkelijk zeer kleurrijk, maar verloren rond 1900 hun kleurige jasje. Vanuit dezelfde gedachte als bij de Nieuwe Toren, is bij de restauratie en nieuwbouw van het Linnenweversgilde-complex in 1977, het poortje aan de Groenestraat geverfd. Meerdere gevelstenen in de collectie van het Stedelijk Museum

Het opnieuw van kleuren voorziene weeshuispoortje. (Foto: collectie Frans Walkate Archief.)

Kampen hebben nog polychromie of dragen daar nog sporen van. En bij restauratie van de 19de eeuwse gevel Voorstraat 116, bleken onder de beige verflaag op de 17de eeuwse gevelsteen in deze gevel nog de oorspronkelijke beschilderingen aanwezig, op grond waarvan de steen met een voorstelling van een eikenboom met eikels weer fraai is gerestaureerd.

Het was van de auteur van dit artikel een lang gekoesterde wens, dat ook het weeshuispoortje aan de Vloeddijk weer van polychromie voorzien zou worden. De verbouw van het vroegere weeshuis tot de locatie waarin Muziekschool en Speelwerk vanaf september 2002 gezamenlijk onder de naam 'Quintus, centrum voor Kunsteducatie' onderdak zouden vinden, leek een uitgelezen kans om dit te realiseren. Meerderen binnen de gemeentelijke organisatie bleken een warm voorstander van het idee. Helaas leidde dit aanvankelijk niet meteen tot resultaat. In november 2002 bracht Stichting Stadsherstel Kampen de situatie nogmaals onder de aandacht van het college van B. en W. De Stichting wees er in een brief op dat polychromering niet alleen verdere verwerking van het beeldhouwwerk en in het bijzonder van de tekstplaat tegen zou gaan, maar dat daarmee het poortje ook zijn vroegere allure zou terugkrijgen. De actie van Stadsherstel leidde uiteindelijk in voorjaar 2003 tot hernieuwde aandacht en actie binnen het gemeentelijk apparaat.

Over de oorspronkelijke kleuren was nagenoeg niets bekend: de schriftelijke bronnen bevatten geen aanwijzingen, sporenonderzoek resulteerde slechts in het vinden van rood op de tongen van de dolfijnen en alle beschikbare foto's van voor de sloop in 1890 waren uiteraard zwart-wit. In samenspraak tussen de afdeling Groen en gebouwen van de gemeente Kampen, Plender-schilders en de auteur dezes namens Stichting Stadsherstel, is vervolgens getracht een zo verantwoord mogelijk kleurenontwerp te maken. Daarbij konden uiteindelijk wel de oude foto's gebruikt worden, als uitgangspunt voor het contrast in kleuren. Aangezien uit de rekeningen van het werkhuis was gebleken dat voor de kleding van de kinderen diepblauw tot grijszwarte stof werd gebruikt, werd de toegepaste kleur voor de kleding hierdoor bepaald. Voor de diep blauwe kleur van cartouche en dolfijnen werden de bij de Nieuwe Toren gebruikte kleuren als uitgangspunt genomen. Voor voluten, basementen, achterplaat en tekstplaten werd zandsteen-geel gekozen.

Het resultaat is geen getrouwe kopie van de oorspronkelijk door Crijnsen en latere schilders toegepaste kleuren. Wel is een verantwoord eindresul-

taat bereikt, waarbij met respect is omgegaan met de weinige bekende informatie en vooral de vele onbekende gegevens.¹¹ Na meer dan een eeuw, heeft het poortje zijn oude allure weer terug. En nog nooit hebben in de afgelopen honderd jaar zoveel mensen bij het poortje staan kijken en vooral de teksten op cartouche en tekstplaat staan lezen als in het afgelopen jaar!

Noten

- 1 Gemeentearchief Kampen (=GAK), Archieven Weeshuizen (=AW) inv.nr. 191 onder 1627 onder 'Uuytgave voor steenhouwer, messelers, timmerman, leyendecker'; zie ook J.H. Kok, *Iets over het ontstaan en de geschiedenis van het Burger-weeshuis te Kampen, 1626-1926*, 15.
- 2 Kok, 8; E.G. van Vliet, *De stad van Avercamp. Kampen in de zeventiende eeuw. Dl.3: de gezondheidszorg* (Kampen 1985), 46.
- 3 Birgittenkloosters waren dubbelkloosters: naast nonnen, kenden kloosters behorende tot de orde van Birgitta van Zweden ook steeds een aantal monniken. Ook in Kampen was dit het geval. Traditioneel werden de nonnen- en monnikenvleugels van elkaar gescheiden door de kapel, waarbij de nonnenvleugel zich steeds ten noorden, en de monnikenvleugel ten zuiden van de kapel bevond. De kapel (ongeveer ter plaatse van het huidige Bregittenplein) en de monnikenvleugel moeten reeds voor 1598 gesloopt zijn; zij komen tenminste niet meer voor op de (betrouwbare) plattegrond van Paulus Utenwael uit dat jaar. Nadat er eerst droogramen voor lakens op dit terrein werden geplaatst, werd het terrein in 1645 in een aantal gelijke percelen opgedeeld en verkocht. De gelijke perceelbreedten van de huizen Vloeddijk 32-36 wijst hier nog op (GAK, Oud Archief (=OA) inv.nr. 27, besluit 21-02-1645).
- 4 Kok, 8-15.
- 5 Kok, 19-24; Th.M. van Mierlo, *Ontwikkeling van het stadsbeeld tot circa 1800*, in: H.J.J. Lenferink, red. *Geschiedenis van Kampen dl. 1* (Kampen 1993), 48.
- 6 Kok, 26-27. GAK, AW inv.nr. 193 p. 45-47.
- 7 GAK, AW, onbeschreven aanvulling: *Bestek en Voorwaarden van het bouwen van een Nieuw Burger Weeshuis te Kampen*, art. 3. Tot het afbraakmateriaal dat eigendom bleef van de aanbesteders behoorden ook 'de verschillende gebeeldhouwde eikenhouten kraagstukken of basen onder de oude eiken moerbalken'; deze kraagstukken dienden volgens het bestek 'door den aannemer op aan te wijzen plaats te Kampen gebracht (te) worden'. Onduidelijk is of het hier geprofileerde sleutelstukken betreft of gebeeldhouwde sleutelstukken. Waar ze gebleven zijn is onbekend.
- 8 GAK. AW inv.nr. 268, nota d.d. maart 1892: staat van Meer- en Minderwerk, ingevolgde art.

29 van het bestek.

- 9 Kamper Nieuwsblad 28-01-1954: Gelukkig verdwijnt het slechts tijdelijk.
- 10 Zie: Th.M. van Mierlo, De kleuren van onze Nieuwe Toren; kitsch, nostalgie of erkenning van een historisch en architectonisch verantwoord gegeven, in: *De Panne: Mededelingenblad van de Vrienden van het Stedelijk Museum Kampen*, jg. 6 nr. 3, 18-20 en jg. 7 nr. 1, 3-5. In het najaar van 2003 is de poortomlijsting van de toren van een geheel nieuwe kleurstelling voorzien. Helaas is daarbij, in tegenstelling tot bij de in 1972 aangebrachte kleuren, in het geheel geen rekening gehouden met de in het verleden aange troffen kleursporen en gevonden beschrijvingen in bestekken.
- 11 Ter gelegenheid van Open Monumentendag 2003, heeft de gemeente Kampen het poortje voorzien van een informatiebordje, waarop kort de geschiedenis van het poortje wordt vermeld.